

ФАЛСАФИЙ ТАФАККУР ТАРИХИДА ЛЮДВИГ ВИТГЕНШТЕЙН ФАЛСАФАСИНИНГ ШАКЛЛАНИШ ШАРТ ШАРОИТЛАРИ.

Mustafaev Alimardon Alijonovich

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy

Universitetidan mustaqil tadqiqotchi

Email: mustafaevalimardon@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11409916>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 20-May 2024 yil

Ma'qullandi: 25- May 2024 yil

Nashr qilindi: 31- May 2024 yil

KEYWORDS

мантиқ, тил, метафизика,
пропозиция, неопозитивизм

ABSTRACT

Бу мақола ХХ асрнинг етакчи файласуфларидан бири Людвиг Витгенштейннинг илк мантиқий-фалсафий қарашларини тадқиқ этади. Унинг, айниқса, "Tractatus Logico-Philosophicus" асару замонавий тафаккурга катта таъсир кўрсатган. Мақолада унинг тил фалсафаси, мантиқ ва метафизикага бўлган ўзига хос ёндашуви таҳлил қилинади. Витгенштейн фалсафий муаммолар тил мантиғини нотўғри тушунишдан келиб чиқади деб фикр юритади ва тилнинг структуравий таҳлилу орқали аниқликка интилади. У мантиқий тақлифларни ифода этиш учун рамзий ёзувдан фойдаланган ва нималарни аниқ ифодалаш мумкин ва нималарни метафизик туси тўғрисида айтилмагани кераклиги ўртасидаги фарқни кўрсатиб, анъанавий тил ва фалсафий тадқиқотлар чегараларини танқид қилган.

Людвиг Витгенштейн (1889 - 1951) да Вена шаҳрида яшаб ижод этган. Австриялик файласуф ва мантиқшунос, аналитик фалсафа намояндаси. 1929 йилдан Англияда яшади, Кембрижунти профессор лавозимида фаолият олиб борган. Витгенштейнлар оиласи ўз даврининг бой ва ақлий тафаккур борасида ажралиб турарди. Унинг отаси Карл Витгенштейн саноат магнати эди. Людвиг муҳандислик фаолиятида эрта қобилиятини кўрсатди ва Аэронавтика бўйича ўқиди Манчестер, Англияда. Унинг асосий математикага бўлган иштиёқи уни Георг Кантор ва Бертран Рассел каби математикларнинг ишларини ўрганишга ундади. Ушбу тадқиқот охири оқибат унинг фалсафага қизиқишини уйғотди. Фреге ва Рассел билан учрашув: ўзининг фалсафий саволларига жавоб Излаш учун Витгенштейн дастлаб таниқли мантиқчи ва математиканинг файласуфи Готтлоб Фреге билан ёзишмалар олиб борди. Бироқ, Фреге уни Кембриж Университетидаги Бертран Расселга юборди. Рассел раҳбарлигида Витгенштейн мантиқ ва математиканинг асослари ҳақидаги ғояларини ривожлантира бошлади. Фалсафий фаолиятининг дастлабки даврида, Б. Расселдан кейин фалсафани мантиқий таҳлил қилишни ишлаб чиқди.

XX асрнинг 20- йилларида неопозитивизм ёки аналитик фалсафа юзага келди. Неопозитивистларнинг фикрича, метафизика фанга тил орқали кириб боради. Бу йўналиш вакили Бертран Рассел бўлиб, у илмий соҳада кўпгина йўналишлар билан қизиқар, аммо асосийси у математикани асослашга эътиборини кўпроқ қаратган олим ҳисобланади. Рассел Кембридж университетиде таҳсил олиб, кейинроқ шу университетда дарс беради. Ўзининг асарларида у Кембридж университетига киришдан олдин “мен умуман замонавий тафаккур ҳақида ҳеч нарса билмасдим, менга Дарвин ва Жон Милл ўз таъсирини ўтказди”, деб ёзади. Кембридж университетига киргач, у замонавий тафаккур билан танишиб, Шоу ва Ибсен, Флобер ва Патер, Уолт Уитмен ва Ницше кабилар билан танишгани, Мур уни Кембриджгача бўлган фикрларга қайтарганини таъкидлайди. Демак, Рассел яна Миллнинг таълимотига қайтиб, шу асосда ўзининг таълимотини яратишга ҳааракат қилади. Рассел ўз диссертациясини геометрияга бағишлаган бўлсада, фалсафага математика орқали кириб келганини қайта- қайта таъкидлаган.

Расселнинг машҳур асарлари математикага бағишланган “Математика принциплари” деб номланади. Рассел фалсафани айнан позитивизм руҳида тушунади. Унинг фикрича, фалсафа “фан ва дин ўртасидаги ҳеч кимга тегишли бўлмаган ер” дир. У анъанавий фалсафани метафизика сифатида тушунади ва биринчи ўринда фанни метафизик тушунчалардан тозалашга ҳаракат қилади. Бу Исаак Ньютоннинг “Физика метафизикадан қурқ” деган инглиз эмпирик анъанасининг давомидир. Лекин Ньютон фан асосларининг бошланғич даврида турган экан, метафизикадан схоластик нуқтаи назар сифатида қурққан бўлса, Рассел фанни таг-томирига айланган метафизикадан тозалашга ҳаракат қилади. Шунинг учун у ҳатто мумтоз тасаввурдаги “субстанция” тушунчасидан ҳам воз кечади.

Людвиг Витгенштейн 1921 йилда «Мантиқий-фалсафий рисола» асарида ўзи яратган сунъий тил қурилиши тартибларини текширди. Унингча, бу тил мантиқий жиҳатдан беками-қўст, яъни оддий (табiiй) тилдаги кўп маъноли сўзлардан, мантиқий ноаниқликлардан холи эди. Л. Витгенштейн тилдан, онгдан ташқари объектив реаллик, борлиқ мавжудлигини инкор этди. Л.Витгенштейннинг таъкидлашича, тилдаги камчиликларни аниқлаш ва бартараф қилиш фалсафанинг вазифасидир. Людвиг Витгенштейннинг бу қарашлари лингвистик фалсафа тараққиётига катта таъсир кўрсатди.

Неопозитивизмнинг асосий ғоялари “Вена тўғараги” томонидан ишлаб чиқилади. “Вена тўғараги” физик ва математик олимларни бирлаштириб, 1925-1936 йилгача фаолият кўрсатган. Улар ойида бир марта Вена университетиде учрашадилар. Бу тўғаракнинг яна бир ташкилотчиси Мориц Шлик бўлиб, у 1895 йилда Энст Мах томонидан тузилган индуктив фанлар кафедраси мудире бўлиб ишлайди. Шлик фалсафага физикадан кириб келади. У Планк ва Эйнштейн билан яхши таниш бўлиб, нисбийлик назариясига биринчилардан бўлиб фалсафий баҳо берган олимдир. Шлик ва Карнапдан ташқари “Вена тўғараги”нинг ёрқин вакиллари сифатида Отто Нейрат, Карл Гемпель, Ганс Рейхенбахлар ҳисобланишади. “Вена тўғараги”нинг ғоялари билан нафақат Венада, балки Берлин ва Варшавада ҳам қизиқадилар. Аммо Мориц Шликнинг ўлими ва Австриянинг Германияга қўшилиши натижасида 1938 йилда тўғарак иши тўхтатилиб, АҚШда Карнап раҳбарлигида давом эттирилади.

Карнап Германияда туғилган, Венада бир қанча тадқиқотлар олиб боради ва кейинчалик АҚШнинг нуфузли университетларида дарс беради. Айнан Карнап мантиқий позитивизмнинг асосларини ишаб чиқади. Шундай қилиб, фалсафанинг асосий моҳияти тилни мантиқий таҳлилидан иборат ҳисобланади. XX асрнинг 30-йилларига келиб масала шу қадар қизғин тус олдики, натижада фан ва фалсафа ўртасидаги чегаранинг ифодаси яққол намоён бўла бошлади. Улардан бири “Вена тўғараги” позитивистлари томонидан илгари сурилиб, бу қарашлар верификация принципига асосланар эди. Верификация илмийликни белгиловчи восита бўлиб унга асосан, ҳар қандай фикр ҳиссий билиш асосида қурилса ва тажрибада синалиши мумкин бўлса, унда у ҳақиқий маъно касб этади. Тажрибада синаб кўриш мумкин бўлмаган фикрлар моҳиятсиздир. Илмийликни синовчи фактлар қанчалик кўп бўлса шунча яхши. Верификация тамойили фаннинг идеал моделини яратмоқчи бўлди, лекин бу модел фанни фақат эмпирик даражага олиб келиши мумкин эди.

Верификация тамойили пайдо бўлганданоқ мағлубиятга учрай бошлади. Чунки улар моҳият билан илмийликни бир, деб баҳолашди. Сезгиларга асосланмаган ва идеаллаштирилган объектларни ифодаловчи илмий термин ва фикрлар моҳиятсиз ҳисобланарди. Шунинг учун фалсафадан ташқари фаннинг асосий қисми ҳам ноилмий ҳисоблана бошлади. Масалан Карнап, фалсафадаги фикрларни бемаъни деб ҳисоблайди.¹ Яъни “Цезар мавжуд” қабилдаги фикрлар унинг учун ҳеч қандай мазмун касб этмайди. Шундай қилиб, жуда тор фикрлар натижасида, яъни сезгилардан ҳоли бўлгани сабабли фалсафа бемазмун бўлиб қолди. Верификация тамойилига асосан, фалсафий масалаларга оид фикрлар ва саволларнинг кўпчилиги ёлғон эмас, балки бемазмундир. Шунинг учун биз бундай саволларга умуман жавоб бера олмаймиз. Биз фақат уларнинг бемазмунлигини кўрсатишимиз мумкин холос.² Бундан ташқари верификациянинг ўзини текшириб бўлмайди, демак у моҳиятсиз. Мантиқий позитивистлар биргина шу билан чегараланмадилар, Улар верификация тамойилини мазмунлилик чегараси ҳамдир, дея таъкидлашди. Фақатгина верификация қилинган фикрларгина мазмунга эга, қолганлари эса беъманидир.³

Постпозитивизм неопозитивизмнинг давоми сифатида шакллансада, унинг баъзи ғояларига қарши чиқди. Бу эмпиризм ва ҳаминдуктивизм ғоялари билан боғлиқ эди. Постпозитивизмнинг энг йирик вакиллари К.Поппер, Т.Кун, И.Лакатос ва Фейерабанд ҳисобланадилар.

Карл Раймонд Поппер Венада адвокат оиласида тавваллуд топган. У Вена университетига таҳсил олади. Фалсафа ва фандан ташқари Поппер психология ва музика билан қизиқади. 1928 йилда у Тафаккур психологияси методига доир деб ном олган диссертациясини ҳимоя қилади. Бир неча йил Поппер математика ва физикадан дарс беради. У “Вена тўғараги”га ҳам бир оз қатнашади, аммо уларнинг асосий ғояларига қарши чиқади, бу ғоялар унинг “Илмий тадқиқот мантиғи” асарида ўз аксини топади.

У эмпиризмга қарши танқидий рационализмни илгари суради. Поппер мантиқий позитивизмни Ж.Локкнинг эмпирик методологияси билан боғлайди. Эмпирик

¹ Carnap R Überwindung der Metafizik durch logische Analse der Sparche // Erkenntnis Bd2 1931

² Витгенштейн Логико философский трактат М.1958 Ч.1 4.003

³ Витгенштейн. Л. Логико философский трактат. 4.031

методологияни у обсервационизм деб номлайди. Эмпиризм учун онгнинг “бадей назарияси” хос бўлиб, индивид “табула раса” эмас, балки тажриба оқиб келадиган бадъядир. Бунга қарши Поппер сезгилардан олинган натижаларни инкор этади. Информация бизга оқиб келмайди, балки фаол в танқидчи субъект томонидан ўзлаштирилади. Постпозитивизмнинг шаклланиши постмодерн фалсафасининг, прагматизм йўналишининг вужудга келишига ва ривожланишига тurtки бўлди.

Мантиқий позитивизм йўналиши фалсафий адабиётларда турлича номланган. Неопозитивизм, илмий эмпиризм, илмий фалсафа, фан учун ҳаракат, фан мантиғи, фан фалсафаси, фан ҳақида фан, аналитик фалсафа кабилар. О.А.Назарова бу йўналишни илмий фалсафа учун ҳаракат деб номлаган бўлардим, дейди ўз мақоласида, чунки бу метафизик мушоҳадавий фикрлашдан қочиб, табиатшуносликнинг янги ютуқларини тушунишга қўйилган қадам сифатида баҳоланиши мумкин. Биринчи жаҳон уруши ва табиатшуносликдаги табиий илмий кашфиётларнинг очилиши бу йўналишни бироз сусайтирган бўлсада, тўхтата олмади. Урушдан кейин бу йўналиш яна авж олди. Уларнинг марказлари Австрия, Германия ва Польшага айланди. 1928 йилда Венада Европадаги биринчи илмий дунёқараш тамойили шаклланди. “Вена тўғараги” пайдо бўлди.

“Вена тўғараги” метафизика билан курашиш учун мантиқни танлади. Мантиқий позитивизм Вена тўғараги аъзоси Г.Фейглга тегишли бўлиб, у биринчи бор бу тушунчани 1931 йилда А.Блумберг билан қўшма равишда ёзган мақоласида Американинг интеллектуал жамиятини янги Европа фикри тараққиёти билан таништириш мақсадида ёзган мақоласида ишлатилади. 30 йилларга келиб, Вена тўғарагининг кўпгина вакиллари “мантиқий эмпиризм” ёки “илмий эмпиризм” терминларини ишлатадилар. “Мантиқий эмпиризм” ўша пайтдаги “Вена тўғараги”нинг қарашларини ифодалайди, лекин унинг барча тарафдорларини бутун Европа бўйлаб биллаштириш имкониятига эга бўлмайди. Умумевропа жамияти фақатгина илмий эмпиризм тамойили остида бирлашадик, унинг марказида ягона фан ғояси ва ягона фан энциклопедияси лойиҳаси ва халқаро ҳамкорлик бирлаша олди.

Шундай қилиб, интеллектуал миқёсдаги илмий фалсафа учун ҳаракат ташкилий руйхатдан ўтмасада, XX аср бошида мавжуд эди, унинг асосий вакиллари ўзларининг ғояларини ривожлантирар эканлар, ўз ғоявий дўстлари билан доимо алоқада бўлиб турганлар. Ҳар қайси давлатда бу йўналиш ўзича ном билан аталган, “Вена тўғараги ва мантиқий позитивизм, “Эмпирик фалсафа ва Берлин жамияти”, “Львов-Варшава мантиқий мактаби” “Кембридж аналитик мактаби”, “Упсал мактаби ва ҳуқуқий реализм”. Лекин бу тадқиқотчилар ўзларини ғоядош деб фикрлаганлари сабабли 1930 йилдан “Вена тўғараги” сай-ҳаракатлари билан доимий равишда “ягона фалсафа учун” номи остидаги халқаро конференцияларда учрашиб тура бошладилар ва турли қўшма лойиҳаларни тузадилар. Бу фаолият тўғарак вакилларининг Европадан АҚШга эмиграция бўлган пайтларда ҳам давом этади. “Вена тўғараги” Мориц Шлик ташаббуси билан эмас, балки Эрнст Мах ташаббуси билан вужудга келган. 1883 йилда Мах ўзининг машҳур тарихий танқидий тадқиқотини чоп эттиради. Унда Ньютон классик механикаси қаттиқ танқид остига олинади ва янги физика, жумладан, нисбийлик назариясининг асослари баён этилади. 1895 йилда Мах Вена университетига махсус фалсафа кафедрасини бошқариш учун чақирилади. 1900 ва

1905 йилларда Мах “Сезгилар таҳлили” ва “Билиш ва мулоҳаза” каби фалсафий психологик асарларида эмпириокритицизм назариясини баён этадики, бу назария XIX –XX асрнинг табиатшунослари ва физиклари томонидан тан олинган ягона илмий фалсафий концепцияга айланади.

1907 йилда турли фанларда изланишлар олиб боораётган ёш фан докторлари мантиқшунос ва математик Ганс Ган, физик Филипп Франк, социолог ва иқтисодчи Отто Нейрат, математика профессори Рихард фон Мизес Венадаги кафелардан бирида фалсафий муаммолар устида баҳс мунозаралар уюштирадilar. Бу баҳс мунозараларда биринчи бўлиб, Мах эмпириокритицизми кўтарилади. Ёш олимлар Европанинг нуфузли университетларида таниқли файласуфлар ва олимлар бошчилигида таҳсил олганини инобатга олсак, бу мунозараларда кескин баҳс юритилган. 1903-1908 йилларда уларнинг мақолалари соҳавий журналларда Австрия Фанлар академиясининг “Математика ва физика ойлиги” журналида, Германиянинг “Математик фанлар энциклопедияси”, “Вена университети фалсафий жамиятининг йиллик журнали”, Вильгельм Освальднинг “Табиий фалсафа тадқиқотлари” журналларида мунтазам равишда чоп этиб борилади.

1922 йлда Мах кафедрасининг мудирлиги Шлик раҳбарлигига ўтади. Ва Шликнинг ташаббуси билан анъанавий тус олган мунозаралар университетга кўчирилади. Энди бундай мунозараларга биргина тўрт беш ёш олимлар эмас, балки нуфузли олимлар, аспирант ва докторантлар ҳам фаол иштирок эта бошлайди. Бундай учрашувлар доимий равишда пайшанба кунлари ўтказилиши давом этиб тўғарак аҳли кенгайиб, кўпайиб бораверади ва бу тўғарак ўз фаолиятини роппа- роса ўн икки йил олиб боради. Фалсафий йўналишнинг янги ғоялари Ньютон физикасини танқид остига олган Мах ишларини ўрганишдан, уни таҳлил этишдан ва танқидий ёндашишдан вужудга келади. Иккинчи янгича дунёқараш Пуанкаренинг конвенционализм ғояси билан боғлиқ бўлган бўлса, учинчи босқич ғоялар физикадаги XX аср бошида амалга оширилган кашфиётлар доирасида давом эттирилади. 1907 йилда Вильгельм Освальднинг “Табиий фалсафага кириш” номли журналида Ф.Франкнинг “Сабаб тамойили ва тажриба” номли мақоласида Вена тўғараги аъзоларининг фан ва фалсафа доирасидаги баҳс мунозараларига асосланган мақоласи чоп этирилади. Франк Мах ва Пуанкаренинг ғояларини умумлаштиришга ҳаракат қилади. “икки оғиз билан айтганда, Мах фикрича, фаннинг асосий қоидалари кузатилган фактларнинг иқтисодий тавсифлашни илгари сурса, Пуанкаре бўйича улар инсон тафаккурининг маҳсули ва кузатилган фактлар билан алоқада эмасдир. Бу икки нуқтаи назарни бирлаштиришга ҳаракат қилиш натижасида мантиқий эмпиризм вужудга келди.” Агар Мах ва Эйнштейн физиканинг асослари ҳақида масалани қўйган бўлса, Готтлоб Фреге математика ва мантиқнинг асослари ҳақидаги масалани кўтариб чиқди. 1910-1913 йилларда Рассел ва Уайтхеднинг “Математика принциплари” нашрдан чиқади ва мантиқ борасидаги Фрегенинг, Пеано, Гильберт каби олимларининг тадқиқотлари чоп этилиб, янгича дунёқарашнинг тўртинчи босқичига замин яратди.

Шундай қилиб, Мах методологияси ва эмпиризми формал мантиқ ва аксиоматика, Пуанкаре коонвекционализи физикада янги кашфиётлар “Вена тўғараги”нинг янгича дунёқарашига асос бўлди. Шунингдек, 1907 йилдан тўғарак турли йўналиш ва фан олимларининг умумлашмаси бўлиб, барча ғоялар коллектив

фанлараро мунозараларга сабаб бўларди. 1914 йилгача Франк, Ган, Нейрат, фон Мизес каби тўғаракнинг йирик вакиллари янгича дунёқараш асосида қўйидагиларни шакллантирдилар.

1. Табиий фанлардаги инқилоб шуни кўрсатдики, фан мустаҳкам эмпирик пойдеворга эга бўлиши лозим. Айнан Франк Махнинг кашфиётида нисбийлик назарияси ва квант назарияси яратилиши асосларини кўрди. Франк фикрича, физика файласуфларга мурожаат этмасдан, ўз ғояларини ташкиллаши лозим. Эҳтимол буюк файласуфлар яхши олимлар ҳам бўлиб фан ривожини учун ижобий таъсирини ўтказганлар. Лекин XX аср файласуфлари физикларга янги нарса айтган эмас. Улар фанда ишлатиладиган тушунчалар мазмунини тушунтириб бера олмадилар. Бундай ҳаракатлар фанни ичида амалга оширилиши лозим.

2. Замонавий фалсафада метафизика олиб ташланиши лозим.

3. Фан ўз-ўзини ҳақиқийлигини таъминлаши учун ўзи воситалар излаши лозим. Физика бунда ёрдам бериши керак.

4. Фандаги инқирозни олдини олишда мантиқ ва тўғридан-тўғри тажриба ёрдам беради.

Файласуф позитивистлардан яна бири янги позитивизмни шакллантиришда рол ўйнаган математик Ган бўлди. У тўғарак аъзоларига Фреге ва Расселдан тортиб, Уайтхеднинг формал мантиқини етказишга ҳаракат қилди. Мантиқий илмий баҳсларда асосий урғу фан тилининг муаммоларига қаратилди.

Урушдан олдинги баҳс мунозараларнинг давом этиши 1922 йилда М.Шликнинг Вена университетига келиши билан яна қайта тикланди. М.Шлик мантиқдан яхши таълим олган эди. Урушлараро даврда Шлик табиий фанлар ёрдамида фалсафанинг реформасини ишлаб чиқади. “Инсоннинг билиш қобилияти психологиянинг бир қисми бўла олмас экан, тилнинг ифодасига бориб тақалади. Билиш чегаралари ва ҳақиқийлиги ҳақидаги саволлар йўқолади. Ифода этилиши мумкин бўлган ҳар қандай нарсани билиш мумкин ва фақат шу асосда чуқур мулоҳазали саволлар бериш мумкин. Жавоб бериш мумкин бўлмаган савол йўқ, агар олдин шундай саволлар мавжуд бўлган бўлса, бу асл масала бўлмасдан беамзун сўзлар тузилмасидир” Шликнинг бу фикрлари Витгенштейннинг асарлари таъсири остида билдирилганлигига шубҳа йўқ.

У ўз фикрини қўйидагича давом эттирар экан, унда гапларнинг товушлар тизими эканлигига урғу беради “тўғри улар саволларга ўхшаб кўриниши мумкин, чунки улар грамматик жиҳатдан тўғри тузилган аммо аслида улар бўш товушлардан иборат, чунки улар таҳлилнинг янги усули орқали қўлга киритилган мантиқий синтаксиснинг ички қоидаларини бузади.” Худди шундай фикрлар асоси Витгенштейнда мавжуд бўлиб, у буни қўйидаги сўзларда баён этади, Биз гапдаги белгиларни (сезги идрок белгилари сифатида ёзма ва оғзаки) нарсаларнинг борлигини ифодалаш учун ишлатамиз”

Шлик Эйнштейн билан танишиб, биринчилардан бўлиб нисбийлик назариясини фалсафий тушунтириб беради. 1918 йилда Шлик ўзининг эмпиризмга асосланган билиш назариясини тақдим этади. Бу китоб табиатшунослик соҳасидаги энг яхши монографиялардан бўлиб, Мах, Гелмгольц, Больцман ва Пуанкаре изланишларининг давоми сифатида қаралиши мумкин эди.

Кечки мунозараларда Мах қарашларини таҳлил этиш давом этар, шу билан бирга Ган аъзолар учун махсус курслар ташкил этиб, Рассел ва Уайтхеднинг “Principia

Mathematica” каби йирик ишларининг ғояларини тушунтиради. Фейгльнинг сўзларига қараганда “Ган биз учун жуда катта қийин ишни амалга оширди, у “формулалар уққони”дан фалсафий маънони топиб берди. “Мен ҳозирга қадар ҳам Ганнинг Математика институтида доскага ёзиб тушунтирганларини ёдимдан чиқарганим йўқ деб эслайди.

1924-1925 йилларда Курт Рейдемайстер Витгенштейннинг “Мантиқий фалсафий рисола” асари асосида маъруза қилади ва бу билан Ганнинг ҳам эътиборини тортади. Шундан сўнг Ган Витгенштейннинг “Рисола”га фалсафа ва мантиққа қўшган ҳиссасини ва мантиқнинг ахамиятини тушунтириб берувчи фундаментал матн сифатида баҳо беради. Семинар иштирокчилари Витгенштейннинг бу асарини ўқиб таҳлил этадилар.

Вена университетига Карнап бошчилик қила бошлагандан кейин тўғарак аъзолари ҳам Витгенштейннинг “Мантиқий фалсафий рисоласи” ҳамда Карнапнинг “Дунёнинг мантиқий манзараси” номли асарлари билан бирдай таниша бошладилар.

Нейратнинг гапига қараганда, Карнап ёрдамида “Вена тўғараги”нинг ички ривожланиши юз беради. У тўғаракнинг асосий мавзуси сифатида тил муаммосини киритди ва мантиқни бунда асосий қурол қилиб олганлигини айтади.

Венада ишлаган дастлабки йилларда Карнап барча тўғарак аъзоларини Витгенштейн асарини тизимли ўрганишга эришади. У иккинчи ўқишларга бошчилик қилади. Карнапнинг айтишича, “Вена тўғараги”да Витгенштейн асари овоз чиқариб ўқилган ва таҳлил этилган. Кўпинча жўда кўп ўйлашга тўғри келар, маънони аниқлаш қийин кечарди. Ўша пайтда ёрқин фикрлар орқали тушунтириб бўлмас эди. Аммо тушунганимизни қизғин таҳлил этар эдик” деб ёзади Карнап.

Бу иш метафизик фикрлардаги мазмуннинг йўқлигини очиб берди. Бир томондан “Рисола” метафизикани киритган бўлса, иккинчи томондан у фалсафани танқид қилиш учун тил таҳлилидан фойдаланди.

Янги позитив, яъни позитив фалсафа тажрибалардан олинган далилларга таянишни билдиради. Ва шунинг учун ҳақиқийдир. Позитив ёндашув иккита туб ўзгаришларни тақлиф этади.

Фан соҳасида метафизик тушунчалардан (сабаб ва ҳодисаларнинг моҳиятига етиш) воз кечиши лозим. Фан тушунтирмайди. Фақатгина ҳодисаларни тасвирлайди. Ким учун эмас, балки қандай саволига жавоб беради. Позитивизм метафизик изланиш баҳс ва тортишувлардан воз кечади. Борлиқ, материя, онг, моҳият каби тушунчаларни рад этади. Чунки уларни бевосита илмий экспериментлар натижаларига эмас, фикрлаш ҳамда мулохазаларга таянади. Тажрибага асосланган тажриба йўли билан олинган билимлар ҳақиқийдир, қолганлари ёлғон.

Витгенштейннинг ижоди иккига ажралади. Биринчи ўринда бу тилни тушуниш ва таҳлил методига боғлиқ. Витгенштейн ижодининг иккинчи босқичида унинг ўзи “Рисола”даги фикрларга танқидий ёндашади. Шунга қарамасдан, унинг икки ижодида ҳам ўзига хослик сақланади. У тил шундай методологик аппарат бўлиши керакки, у фалсафий муаммоларни ёрқин тушунтира олиши ва уларни йўққа чиқариши лозим. Ижодининг биринчи босқичида Витгенштейн мантиқий таҳлилга алоҳида урғу берган бўлса, иккинчи босқичида тилнинг таҳлили унинг маъносини ўзгартиришига шубҳасиз ишонади. Масалан, супурги бу икки унсурдан иборат бўлган бутунликдир. Лекин

унинг маъносини битталаб таҳлил қилсак мазмун ўзгаради. Масалан, менга супургини олиб кел, дегани қўл ва щеткани олиб кел дегани эмас. Сенга супурги керак экан, сен нега ундай тарзда айтаяпсан, деган фикрни келтириб чиқаради.

Кечки Витгенштейн тил ифодалари учун бошқа усулни ишлаб чиқади. Метод шундан иборатки, ҳаммага таниш бўлган нарсани кўрсатиб эътибордан четда қолган фактларни тил ифодалари ёрдамида кўрсатишдир. Бундан баъзи фалсафий таъкидларнинг нотўғрилиги кўриниб қолиши лозим. Бунга боғлиқ муаммолар ўз ўзидан тушиб қолади. Инсон енгилликни ҳис қилади. Фалсафий таҳлилнинг вазифаси амалга ошган бўлади.

Витгенштейн фалсафа назария эмас, балки, бизнинг фикрларимиз ва ифодаларимизни аниқлаштириш фаолиятidir. Витгенштейн ўз маърузасини тинглаганларга ҳеч қандай янги ҳақиқат бера олмаслигини айтар эди. У фақат методни бериши мумкин. Метод ўта дискриптив бўлиб, у барча жарёнларни тавсифлашдан иборат. Бундан ҳеч қандай ички моҳият очилмайди. Витгенштейннинг фикрлари унинг Людвиг Витгенштейн сифатида тил ҳақида нимани уйлаётгани эмас, балки биз тил эгаларини нимани билишимизни тил кўрсатишини айтади.. Шунинг учун Витгенштейн фалсафий аргументлаштириш ҳеч қандай махсус соҳа билимларни билишни талаб этмайди.

Ҳар қандай факт аҳамиятга молик бўлиши ҳам бўлмаслиги ҳам мумкин. Атомар фактлар бир-бири билан боғлиқ эмас демак, бир бирига қонуниятлар асосида боғланган боғлиқлар йўқ.

“Кўпгина фикр ва саволлар фалсафий муаммолар ҳақидаги ёлғон эмас, балки беъманидир. Шунинг учун биз бундай саволларга жавоб бера олмаймиз. Биз фақат уларнинг бемаънилигини аниқлашимиз мумкин. Тилга шундай метод яратилиши керакки, унинг баъманилиги ўз-ўзидан кўриниб қолиши керак.

Фалсафа ҳақида фикр билдирар экан, Витгенштейн буни қўйидагича изоҳлайди. Фалсафий муаммолар борасидаги фикр ва саволлар ёлғон эмас балки бемазмундир. Биз бундай саволларга жавоб бера олмаймиз. Биз фақат унинг бемазмунлигини аниқлашимиз мумкин. Файласуфларнинг кўпгина фикрлари ва саволлари тил мантиғини тушунмасликдан келиб чиқади. Шунинг учун энг чуқур муаммолар аслида муаммо эмас.

Бутун фалсафа тил танқиди ҳисобланади.

Шлик фалсафани қўйидагича тушунтиради “Фалсафа нима?: Албатта бу фан эмас, лекин бу билан биз унинг аҳамиятини тушириб қўймоқчи эмасмиз. У олдингидек фанлар шоҳи сифатида қолаверади . Чунки ҳеч қаерда “Фанлар шоҳи” фан бўлиши керак, деб ёзиб қўйилмаган. Бугунги бурилиш фалсафани билиш тизими сифатида эмас, фаолият тизими сифатида кўрсатади. Фалсафа шундай фаолиятки, у фикрларнинг аҳамиятни аниқлайди. Фалсафа орқали гаплар тушунтирилади. Фанлар орқали верификация қилинади. Фанлар гапларнинг ҳақиқийлиги билан шуғулланади. Фалсафа эса у нима мазмунни англатиши билан иш кўради. Фаннинг мазмуни, руҳи ва қалби унинг гаплари нима маъно англатиши билан боғлиқ мазмунни белгилашда илмий билишнинг альфа, омегаси бўлган фалсафий фаолият ҳисобланади. Фалсафа фан биносининг асосини ташкил этишини олдингилар ҳам билганлар, аммо улар

шунда янглишадиларки, асос билиш назариясини ташкил этган фалсафий фикрлардан эмас, метафизика деб ҳисобланган фалсафадан иборат бўлган.

Бошланғич пайтда протокол гаплар деганда оддий фактлар тушунтирилар эди. Бундай фактлар билан ҳар қандай фан шуғулланади. Ҳақиқий бўлмаган фактлар ҳақида гапириш бемаънидир. Бизнинг мулоҳазаларимиз, бизнинг билимларимизгина ҳақиқий бўлмаслиги мумкин. Шундай экан, биз фактларни протокол гапларда ифодадай олсак, билимининг бошланғич нуқтасига эга бўламиз. Албатта, биз ҳаётда ва фанда бундай фикрлардан фойланамасақда, улар бизнинг билишимизнинг асосини ташкил

Адабиётлар рўйхати:

1. Hacker, P.M.S. "Insight and Illusion: Themes in the Philosophy of Wittgenstein." Clarendon Press, 1986.
2. Janik, Allan, and Stephen Toulmin. "Wittgenstein's Vienna." Simon & Schuster, 1996.
3. Kenny, Anthony. "Wittgenstein." Harvard University Press, 2006.
4. Stern, David G. "Wittgenstein on Mind and Language." Oxford University Press, 1995.
5. Sluga, Hans. "Heidegger's Crisis: Philosophy and Politics in Nazi Germany." Harvard University Press, 1993.
6. Ayer, A.J. "Language, Truth and Logic." Dover Publications, 1952.
7. Carnap, Rudolf. "The Logical Structure of the World: Pseudoproblems in Philosophy." University of California Press, 1967.
8. Hanfling, Oswald. "Logical Positivism." Columbia University Press, 1981.
9. Urmson, J.O. "Philosophical Analysis: Its Development Between the Two World Wars." Oxford University Press, 1956.
10. Glock, Hans-Johann. "A Wittgenstein Dictionary." Wiley-Blackwell, 1996.
11. Malcolm, Norman. "Ludwig Wittgenstein: A Memoir." Oxford University Press, 2001.